

ԽՍԻՍԿՐԵԿԱՆ

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻԻ Տ. ԹՈՐԳՈՄ Ս. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ

1931 - 1939

Հոգեւոյ Տ. Եղիշէ Արքեպս. Գուրեանի պատրիարքութեան շրջանը, սկսած 1921ին, եղած էր սկզբնաւորութեանց և վերակազմութեան շրջան մը Ս. Յաւորեանց դարաւոր Հաստատութեան կրթական և տնտեսական ձեռնարկներուն համար: Իսկ Հոգեւոյ Տ. Թորգոմ Սրբազանի պատրիարքութեան շրջանը՝ զանոնք իր բոլոր երեսներուն վրայ իրազործելու շրջանը պիտի ըլլար:

Գուրեան Պատրիարքի ընտրութեան ատեն Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան իրաւունքներուն և առանձնաշնորհներուն Անդլիոյ Վեհ. Թագաւորին կողմէ վաւերացման և երաշխաւորման մասին Ազգին և Միաբանութեան ձեռք բերած յաջողութիւնը փայլուն կերպով նուիրագործուեցան Տ. Թորգոմ Պատրիարքի ընտրութեան առթիւ: Իր պաշտօնին վաւերացման Հրովարտակը շնորհուեցաւ ուղղակի Անդլիոյ Վեհափառ Թագաւորին կողմէ, անոր կայսերական ստորագրութեամբ: Պաղեստինի Վեհ. Բարձր Գոմիսէրը, յանուն Թագաւորին, հանդիսաւորապէս յանձնեց Թագաւորական Հրովարտակը՝ նորին Վեհափառութեան շնորհաւորութիւններուն հետ միասին, և Ս. Պատրիարքի շնորհակալութեան ուղերձի թարգմանութիւնը՝ ներկայացուց ն. Վեհափառութեան, որ իր կարգին՝ իր բարձր գնահատանքը հաղորդեց Ս. Պատրիարքին:

Այն մեծ սպաւորութիւնը, զոր Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք իր ժամանումին թողած էր Պաղեստինի պաշտօնական բարձր շրջանակներուն վրայ, պիտի մնար միշտ կենդանի, ինչպէս եղած էր պարագան Հոգեւոյ Տ. Եղիշէ Պատրիարքին: Բոլոր անոնք որոնք ճանչցան զինքը, մնացին միշտ իրեն հանդէպ հիացող բարեկամներ, Պաղեստինի նախկին Բարձր Գոմիսէրը, ինչպէս նաև ուրիշ բարձրաստիճան պաշտօնատարներ, մեկնելէն վերջն ալ Պաղեստինէն, շարունակեցին նորին Ամենապատուութեան հետ, իրենց յարաբերութիւնները: Բոլոր բարձր անձնաւորութիւնները, որոնք հիւրերը կ'ըլլային Պաղեստինի Կառավարութեան, Բարձր Գոմիսէրի կողմէ կը ներկայացուին Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարքին, որ հաճոյքով զանոնք կ'առաջնորդէր Ս. Աթոռոյ գանձատան հնութիւններուն: Նոյնպէս իր հիւրասիրութիւնը վայելած են, ազգային կարևոր անձնաւորութիւնները, որոնք Երուսաղէմ այցելած են, եւ բաժնուած են իրմէ քաղցր սպաւորութեամբ: Այն խանդավառութիւնը, որով ողջունուեցաւ Ինք 1934-ին իր Եւրոպա այցելութեան ատեն, եւ վերջերս ալ Եփրատոսի մէջ, սպացոյցներ են թէ որչափ գնահատուած ու սիրուած էր իր անձը նաև արտասահմանի մէջ:

Իր եօթնամեայ Պատրիարքութեան շրջանին, Տ. Թորգոմ Պատրիարք նախանձախնդրօրէն արդիւնաւորեց իր Հոգելոյս նախորդին ամենէն սիրած գործը, այն է հասցընել ընտրեալ եկեղեցականներ, վերատին լեցնելու համար ոչ միայն Երուսաղէմի՝ այլ ընդհանուր Հայ Եկեղեցիին հետզհետէ պարպուող շարքերը։ Ժառանգաւորաց Վարժարանին բարգաւաճումն ու յառաջդիմութիւնը, որուն ձեռք զարկած էր իր Հոգելոյս նախորդը, աւելի մղում ստացաւ Տ. Թորգոմ Սրբազանի օրով։ Դուրսէն ուսուցչական նոր ուժեր բերաւ, և իրեն աշակերտած ու ամէն տարի հասնող վարդապետներէ կազմեց ուսուցչական ընտրեալ խումբ մը։ Մեծ ուսուցիչ մըն էր ինքը, և մեծ ուսուցիչներ ունեցած էր, և զիտէր թէ ինչ հրաշքներ կարելի է գործել պատրաստուած անձերով։ Իր աշակերտները հոգեկին կապուած էին իրեն։ Ինք ևս խորունկ սէր ունէր իր աշակերտներուն նկատմամբ։ Այս գետնին վրայ իր մտահոգութիւնները ըմբռնելի կ'ըլլան, երբ ի մտի ունենանք էլ միաձնի ձեմարանի և Արմաշի Դպրեմանուց նման կրօնական մեծ վարժարաններու չգոյութիւնը։ Ան հինգ տարուան վերածեց ժառանգաւորաց Վարժարանի շրջանը, տալով անոր Երկրորդական Վարժարանի ծրագիր։ Ստանձնած էր Ընծայարանի կարեւորագոյն դասերուն աւանդումը։ Իր սիրտն ու հոգին չինայեց այս ձեռնարկին, որ պսակուեցաւ զարգացած և աշխուհոգի հոգեւորականներու հոյով մը։ Ձեռնադրած է միայն Երուսաղէմի Աթոռին վրայ 16 վարդապետներ (այս թիւէն դուրս կը մնան իրմէն ձեռնադրուած ուրիշ 12 սարկաւազներ՝ որոնց վեղար տալու բախտը պիտի պակսէր իրեն)։ Հակառակ անոր որ, բազմաթիւ են պէտքերը Երուսաղէմի Պատրիարքական Աթոռին եւ Ս. Տեղեաց ծառայութեան, ան կարգադրեց որ իր նոր ձեռնադրած վարդապետներէն եօթը երիտասարդ հոգեւորականներ մեկնին ժողովրդային ծառայութեան։ Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք ոչ միայն բարձրացուց ժառանգաւորաց Վարժարանին ու Ընծայարանին և Ս. Թարգմանչաց Վարժարանին ուսումնական մակարդակը, այլ նաև կանգնեց փառաւոր դպրոց մը Եաֆայի մէջ, և բացաւ փոքրիկ Նախակրթարան մը յԱման։ Ծոխացուց Ս. Աթոռոյ Մատենադարանը՝ զոր՝ Վսեմ. Գալուստ Պէյ Կիւլպէնկեան կառուցանել տուած և նուիրած էր Ս. Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանին։ Կազմակերպեց «Ս. Թարգմանչաց - Դուրեան Գրական Մրցանակ»ը։ Տպարանը օժտեց արագատիպ ելեքտրաշարժ մամուլով մը և ուրիշ նորանոր մեքենաներով։

Ան յաշուեցաւ համերաշխ պահել Միաբանութեան հին և նոր տարրերը. խաղաղ այս մթնոլորտին մէջ էր որ Ս. Աթոռոյ բարդ գործունէութիւնը ստացաւ կարելի կանոնաւորութիւնը։

Անխոնջ աշխատող, յալոյցուց հրատարակութիւնը Ս. Յակոբայ վանուց Տպարանէն իր մեծանուն նախորդին գործերուն «Դուրեան Մատենադարան» անուն տակ։ Բարձրացուց որակը Ս. Աթոռոյ պաշտօնաթերթին՝ Սիոնի, զոր խմբագրեց այնքան ձեռնհասօրէն։

Հանգուցեալ Պատրիարքին գործունէութիւնը միայն մտաւորական մարզին մէջ չէ որ այսքան փայլուն կերպով ի յայտ կուգայ, այլ նաև պատրիարքական եկեմտական գործերուն, և անոնց բարեւոյց մատակարարումին մէջ։ Իր նախորդին զահակաւութեան ատեն, քառասուն տարիներէ ի վեր Ս. Աթոռոյ

եւեմտականը վտանգի մէջ դրած մեծ դատի մը յաջող վերջաւորութեամբը, վերակազմութեան նոր շրջան մը կը բացուէր. Տ. Թորգոմ Պատրիարք իմաստուն կերպով օգտագործեց պատեհութիւնը: Ան՝ Պատրիարքարանի եւեմտականն ամուր հիմքերու վրայ դնելու համար, հրաւիրեց Օսմանեան կայսրութեան շրջանին իբր նախարար իր բարձր կարողութիւններով ծանօթ Վսեմ. Ոսկան Պէյ Մարտիկեանը, որ Ս. Աթոռ գալով, իր յարատեւ աշխատութիւններով հաստատեց Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքին համար յոյժ խնայողական տնտեսական դրութիւն մը: Թորգոմ Սրբազան իր ձեռնասուններէն կազմեց պաշտօնէութիւն մը, որ վարժ և փորձառու եղաւ վանքի վարչական գործերը վարելու: Կառավարութեան հետ կարգ մը խնդիրներ առկայ կը մնային Երուսաղէմի և Յոպպէի մէջ տեղի ունեցած բռնադրաւուծման հետեանքով. կարգադրեց զանոնք, և կարևոր գումար մը դոյացուց, որուն վրայ աւելցուեցան Յոպպէական Զէթիեան ազգայինի կտակին գումարը, ինչպէս նաև վանուցս սնտուկը գտնուող ուրիշ պահեստի գումարներ. ասոնցմով վանքին Մեծ աւր կոչուած հողին վրայ կառուցուեցան արդիւնաբեր եօթ մեծ կալուածներ, «Զէթիանալէն», «Միաբանալէն», «Կոլոտալէն», «Եսայի Պատրիարքի շէնք», «Շոյթայակրի շէնք», «Մայրապետաց շէնք» և «Յովհաննէս Պատրիարքի շէնք» անուններով: Հետզհետէ կառուցուած այս կալուածներուն եկամուտները յատկացուեցան թէ՛ պարտքի տոկոսներու վճարման, և թէ՛ պարտուց մայր գումարի շիջուցման:

Տ. Թորգոմ Սրբազանի պատրիարքութեան առաջին տարիներուն, նպաստաւոր պայմաններու շնորհիւ, թէ՛ տոկոսներու քանակը և թէ՛ պարտքին գումարը նուազեցան կարևոր չափով: Այս միջոցներով կառուցուած և օտարներու նախանձը շարժող այս մեծ շէնքերէն զատ, կառույց նաև՝ «Գոնստօփոն»ներու դրութեամբ՝ Սինեմա մը, և երեք ուրիշ շէնքեր: Յիշուեցաւ արդէն թէ Յոպպէի մէջ Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք կանգնել տուած էր քարաշէն գեղեցիկ վարժարան մը:

Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարքի իմաստուն գործունէութեան սա թրւումին մէջ ամենէն վերջ կը ներկայացնենք ամենակարևորը, պաշտպանութիւնը Հայ Եկեղեցւոյ ունեցած դարաւոր իրաւանց Ս. Տեղեաց մէջ: Տ. Թորգոմ Պատրիարք զգաց ի շարս իր բազմապիսի պարտականութեանց՝ նաև իր այս մեծ պարտականութեան կարևորութիւնը: Գործակցութեամբ Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոսի, Պատր. Փոխանորդ Տ. Մկրտիչ Արքեպիսկոպոսի և ամբողջ Միաբանութեան, վառ մնաց սէրը տնօրինական այս սրբավայրերուն հանդէպ: Ինք՝ հակառակ իր տարիքին, և տկարութեան, միշտ ներկայ էր հանդէսներուն. իր սիրելի ներկայութեամբը պատկանելի և վեհ ընծայեց հանդէսները աստուածային պաշտամունքին:

Իրենց խաղաղ և բարւօք ընթացքը շարունակեցին պահել այն ջերմ յարաբերութիւնները՝ զորս ունի Հայոց Պատրիարքարանը միւս երկու իրաւակից մեծ հաստատութեանց՝ Յոյն և Լատին պատրիարքարաններու հետ: 1932-ին՝ փոխադարձ համաձայնութեամբ կարելի եղաւ նորոգութիւններ կատարել Ս. Յարութեան Տաճարին՝ իւրաքանչիւր պատրիարքարանին սեպհական մասերուն մէջ: Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք ձեռնարկեց Ս. Յարութեան քրիստոնէական մեծա-

գրյն սրբավայրին մէջ Հայոց սեպհական Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի տաճարին վե-
րանորոգութեան :

Հինգ տարիէ ի վեր Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք միւս երկու իրաւակից
Պատրիարքարաններու Պետերուն հետ՝ մեծ մտահոգութեան մէջ էր, Ս. Յա-
րութեան և Ս. Մննդեան Տաճարներու նորոգութեան հարցով: Երկրաշարժներու
հետեանքով, հարիւր տարիներ առաջ կատարուած թերի նորոգութիւններէ, և
ժամանակի հոյովումէն, Ս. Յարութեան հոյակապ Տաճարը, ինչպէս մասամբ
նաև Բեթղեհէմի Ս. Մննդեան Տաճարը փլշելու վտանգին ենթարկուած էին:
Հոգատար Կառավարութիւնը, երեք Պատրիարքներու հետ բանակցութեան
մտաւ. եւ անոնց հաւանութիւնն առնելով եւ հին պատմական շէնքերու պահ-
պանութեան մասնագէտներ բերելով, մանրակրկիտ քննել տուաւ Քրիստոնէու-
թեան այս երկու պատմական մեծ տաճարները: Քննութեանց արդիւնքը շատ
մտահոգիչ էր, մանաւանդ Ս. Յարութեան Տաճարի մասին, որ ենթակայ էր
փլշելու վտանգին: Ստիպողական կերպով ամրացումի միջոցներ ձեռք առնուե-
ցան, եւ մօտաւորապէս տարի մը առաջ տաճարը փակուեցաւ հանրութեան
առջև: Եւրոպական քաղաքական տաճնապններուն պատճառաւ Ս. Յարութեան
Տաճարին անյետաձգելի դարձած վերաշինութեան շուրջ՝ Կառավարութեան և
երեք իրաւակից Պատրիարքարաններու միջև եղած բանակցութիւնները առժա-
մապէս ընդհատուած են: Նոյն կացութեան մէջ գտնուած են իրաւակից երեք
Պատրիարքարանները 1815 թուականին, երբ հրդեհի ճարակ եղած էր Ս. Յա-
րութեան Տաճարը մեծ մասամբ, ու խնդիրը լուծած են իրենց միջոցներովը և
իրենց ազգակիցներու մեծամեծ զոհողութիւններովը: Իր մտադրութիւնն էր այս
մասին դիմումներ կատարել Ազգին բոլոր երեկելներուն մօտ. Հնդկաստանի իր
վաղեմի բարեկամներէն Ազն. Պ. Պետրոս Կրէտ առաջինը եղաւ իր օժանդակու-
թիւնը բերելու. ինչպէս նաև Եզրպոտոսի իր բարեկամներէն՝ փաստաբան Տիար
Շաւարշ Սեւյոնքեան. բայց այս սկզբնաւորութիւն մըն էր միայն, և խնդիրը կը
մնար իր բոլոր ծանրութեամբ եւ կարեւորութեամբ, ամբողջ Ազգին ուշադրու-
թիւնը իր վրայ հրաւիրելու արժանի:

Այս արագ ուրուադոն մէջ իրաւամբ անկարելի էր խտացնել դէմք մը
և զործ մը: Բաւ է մեզ յայտարարել, որ Տ. Թորգոմ Սրբազան Ս. Աթոռոյ
զահը փառաւորող մեծ անուններու շարքին ունի անշինջ իր ալ յիշատակու-
թիւնը:

Օրհնէնք իր անթառամ յիշատակին: